

Krzysztof Bierwiaczonek, Borys Cymbrowski

Analiza przestrzeni miasta Borne Sulimowo

Pisma Humanistyczne 1, 163-179

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof Bierwiazonek
Borys Cymbrowski

ANALIZA PRZESTRZENI MIASTA BORNE SULINOWO

Artykuł niniejszy dotyczy jednego z najbardziej niezwykłych miast w Polsce - Bornego Sulinowa. Przez długie lata nie było go na mapach. Był to zamknięty teren wojskowy początkowo niemiecki, a później radziecki. O jego istnieniu wiedzieli nieliczni: żołnierze, mieszkańcy okolicznych miejscowości oraz ci, którzy przypadkiem znaleźli się w jego okolicy. Dopiero przemiany demokratyczne w Europie Środkowej i Wschodniej pozwoliły na ponowne narodziny Bornego Sulinowa. Zasiedlanie miasta porównać można, oczywiście przy zachowaniu odpowiedniej skali, z procesem migracji na Ziemię Zachodnie po II wojnie światowej.

Nasze rozważania zawarte w tym artykule dotyczą przestrzeni Bornego Sulinowa. Staramy się umieścić je w ramach teorii związanych z socjologią miasta. Oczywiście koncepcje dotyczące przestrzeni zurbanizowanej nie wyczerpują socjologicznych problemów nowego miasta. Tworzenie społeczności miejskiej, powstające więzi społeczne, relacje z mieszkańcami sąsiednich miejscowości, realizacja idei samorządności, perspektywy rozwoju to kolejne z fascynujących zagadnień związanych z Bornem. Znalazły się one wśród problemów badawczych, którymi zajmowaliśmy się wraz z innymi uczestnikami i autorami studenckich badań w Bornem Sulinowie na przełomie maja i czerwca 1998 roku. Mamy nadzieję, że ich wyniki już niedługo ukążą się w książce przygotowywanej do druku przez Koło Naukowe Socjologów.

Położenie geograficzne i historia Bornego Sulinowa

Borne Sulinowo leży na Pojezierzu Drawskim, nad jeziorem Pile, którego wody oblewają miasto od północy. Z pozostałych stron Borne otoczone jest lasem, który w części po byłym poligonie odradza się do życia. Administracyjnie miasto należy (od 1 stycznia 1999 roku) do powiatu szczecinieckiego, i województwa zachodniopomorskiego. Od miasta powiatowego Borne oddalone jest o 20 kilometrów, a od wojewódzkiego Szczecina o 150.

Miasto w kształcie zbliżonym do dzisiejszego powstało w latach 1934-1936. Zbudowali je Niemcy jako obiekt wojskowy mający stanowić bazę dla pobliskiego poligonu artyleryjskiego oraz jako miejsce szkolenia jednostek wojskowych. Miejsowość została zlokalizowana w miejscu dawnych osad Groß Born i Linde (Lipa), których początki sięgają przełomu XV i XVI wieku. W 1945 roku obiekt, jak w terminologii wojskowej nazywano Borne Sulinowo, przejęła w całości Armia Czerwona rozbudowując je o kolejne budynki mieszkalne dla swych żołnierzy. Podobno przez krótki czas Borne było osadą cywilną - od momentu wycofania się Niemców do remilitaryzacji przez Rosjan. Informacje te nie są jednak potwierdzone.

Borne Sulinowo było radzieckim obiektem wojskowym do października 1992 roku. Później przez kilka miesięcy stacjonowało tu Wojsko Polskie pracując przy rozminowywaniu poligonu i uzdatnianiu terenu do zasiedlenia cywilnego. W tym czasie miasto zostało w znacznym stopniu rozszabrowane przez mieszkańców okolicznych wiosek. Do dzisiaj widać efekty ich działalności: powyrywane futryny, wyniesione kaloryfery, powybijane szyby to tylko niektóre szkody wyrządzone przez dewastatorów. Ich działalność uzupełniła wcześniejsze szkody wyrządzone przez Rosjan.

Oficjalnie miasto zostało otwarte do zasiedlenia w dniu 5 czerwca 1993 roku, choć już w maju 1993 w Bornem Sulinowie zostaje zameldowany pierwszy mieszkaniec. 15 września 1993 Rada Ministrów nadała Bornemu status miasta. Z dniem 1 stycznia 1995 roku siedziba gminy Silnowo, do której należały bornosulinowskie tereny, przeniosła

się do Bornego Sulinowa. Od tej chwili zaczyna się nowa historia miasta Borne Sulinowo.

Dzień dzisiejszy Bornego Sulinowa

Rozwój Bornego uzależniony był głównie od tego, czy znajdą się chętni, aby w nim zamieszkać. Głównym czynnikiem stymulującym napływ ludzi do miasta były niskie ceny mieszkań oferowanych przez kilka miejscowych spółdzielni mieszkaniowych. Uzyskano pożądaną efekt, a ludność miasta zaczęła szybko rosnać.

Tabela nr 1.

Rok	Mieszkańcy Bornego Sulinowa po przejęciu miasta przez Polaków
1992	0
1993	376
1994	1325
1995	1731
1996	2322
1997	2770

Źródło: Fotografia miasta i gminy Borne Sulinowo (materiały Urzędu Miasta i Gminy Borne Sulinowo)

Mieszkańcy Bornego pochodzą z różnych zakątków Polski, co czyni heterogeniczną zbiorowość tego miasteczka wyjątkowo ciekawą dla badań socjologicznych. Wraz z przyrostem ludności powstawały sklepy, zakłady usługowe i przemysłowe stanowiące miejsca pracy bornosulinowian. Charakterystyczne jest, że powstawanie punktów infrastruktury miasta (jak pierwszego sklepu, kiosku z gazetami), zachowało się w pamięci bornosulinowian. To, co gdzie indziej oczywiste, stanowiło ważne momenty w historii miasta.

Oprócz spółdzielni mieszkaniowych powstawały małe przedsiębiorstwa, kolejne sklepy, bary, zakłady usługowe i pensjonaty. Właśnie inwestycje związane z obsługą ruchu turystycznego powinny stać się motorem napędowym rozwoju miasta. Malownicze, leśne okolice i

usytuowanie nad czystym jeziorem Pile są atutem Bornego. Warto także zaakcentować niecodzienną, militarną historię miasta, choćby poprzez oznaczenie i opisanie ważniejszych budynków. Niestety władze miasta i jego mieszkańcy w większości chcą zapomnieć o niezwykłych dziejach Bornego. Szczególnie przykre są zaniedbania w remoncie najbardziej okazałych budynków miasta, a zwłaszcza Domu Oficera i Domu Podoficera. Są to najciekawsze i największe obiekty w Bornem, które mogłyby być wykorzystane na potrzeby miejskie.

Spoleczne determinanty wytwarzania przestrzeni

Historia pokazuje jak skomplikowane były dzieje Bornego Sulinowa. W ich trakcie wytworzyła się charakterystyczna przestrzeń miejska. Na jej formę miało wpływ szereg społecznych determinant. Omówimy je korzystając z koncepcji Marka S. Szczepańskiego.¹

Pierwszą determinantą jest **poziom techniczno-technologiczny i zaawansowanie cywilizacyjne**. W przypadku miasta wojskowego przestrzeń miała być głównie funkcjonalna - trudno więc oczekiwać przemysłowych wytworów technicznych, choć budynki miejskie niewątpliwie musiały być trwałe i solidne. Można się jedynie domyślać, że istniały w Bornem instalacje wojskowe, jak choćby wspomniane przez mieszkańców podziemne korytarze, które mogłyby świadczyć o umiejętności wykorzystania ówczesnych osiągnięć inżynierskich. Obecnie dzięki wykorzystaniu nowych technologii i remontom niektórych budynków Borne zyskuje nowy, atrakcyjny wygląd, o czym świadczą siedziby Urzędu Miasta i Gminy, czy Poczty. Mamy nadzieję, że wkrótce odnowiony zostanie także najbardziej reprezentacyjny budynek Bornego - Dom Oficera, który teraz jest zaniedbany.

Kolejną determinantą społecznego wytwarzania przestrzeni jest **ideologia**. Jej wpływ był duży. Borne było bazą wojskową, a wojsko jest właśnie tą instytucją, w której wyraźnie podkreśla się znaczenie doktryn ideologicznych, szczególnie że armie stacjonujące w Bornem należały

¹ M.S. Szczepański, *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni miejskiej i generowanie znaczeń*, [w:] *Przestrzeń znacząca*, pod red. Jacka Wodza, Katowice 1989, s. 156.

do państw totalitarnych. W mieście, już za władzy radzieckiej, nie mogło zabraknąć pomnika Lenina, który stał przy obecnej alei Niepodległości przed Domem Podoficera. Istniało też w Bornem kilkanaście kin, w których wyświetlano filmy propagandowe i odbywały się odpowiednie prelekcje. Wcześniejsza - niemiecka symbolika jest już zupełnie zatarta i nieczytelna. Nowe czasy nie domagają się już tak wyraźnego akcentowania w przestrzeni swojej obecności. O młodości miasta ma jedynie świadczyć drzewko zasadzone przed szkołą w dniu nadania Bornemu praw miejskich.

Równie duży wpływ na przestrzeń miasta miały **stosunki władzy**. Armia ze swej natury jest organizacją schierarchizowaną, w której największe przywileje ma kadra oficerska. Na jej użytek zbudowano Dom Oficera - najokazalszy obiekt miasta. Szczególne wartości architektoniczne mają też wille generalskie: odremontowana tzw. Dubynina (prawdopodobnie była siedzibą dowódcy Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej), w której mieszka aktualnie jeden z lokalnych biznesmenów oraz tzw. Guderiana, która niestety została spalona i czeka bądź na remont bądź na zupełne zniszczenie. W tej chwili rola władzy jest symbolicznie podkreślana siedzibą Urzędu Miasta i Gminy, stojącym w centralnym punkcie Bornego i wyróżniającym się estetyką spośród innych budynków.

Czwartą determinantą są **społeczne oczekiwania i zbiorowe zapotrzebowanie na określone kształtowanie przestrzeni**. Pierwotnie w Bornem determinanta ta nie miała większego wpływu na przestrzeń miasta. Miało ono spełniać swoje wojskowe funkcje i tak też było. Nowi cywilni mieszkańcy muszą teraz akceptować kształt miasta. Oczywiście podejmują oni działania mające na celu nadanie indywidualnego piętna najbliższej przydomowej okolicy poprzez urządzenie małych ogródków, czy organizowaniu miejsca na wspólne sąsiedzkie spotkania (na przykład przy grillu). Dobrze, że przy adaptacji budynków zadbano w Bornem o potrzeby osób niepełnosprawnych i podjazdy dla wózków, które są przy większości miejskich instytucji.

Szczególnie istotnym czynnikiem społecznego wytwarzania przestrzeni jest **środowisko naturalne**. Lasy, jezioro to najbardziej charakterystyczne jego elementy występujące w Bornem. Leśne miasto, zielone miasto to określenia, które przylgnęły do Bornego. Odpowiadają one rzeczywistości, gdyż budynki miejskie stoją właściwie w lesie, na chodnikach

można spotkać wiewiórki, a na drzewach, nawet w centrum miasta zobaczyć dziecioty. Takie położenie stanowi o atrakcyjności tego miejsca dla współczesnego mieszkańca lub turysty, a także było, na pewno, brane pod uwagę przez wojskowych decydentów, którzy stworzyli ogromny poligon (18tys. ha) na południe od miasta. W tej chwili poligon ten można zwiedzać korzystając z wyznaczonych szlaków. Ten ogromny teren powoli przywracany jest przyrodzie i stopniowo zalesiany. W wielu miejscach widać jednak działalność wojskową: pozostały ruiny budynków, rozjeżdżone gąsienicami pola. Natura daje Bornemu szansę, którą władze i mieszkańcy mogą wykorzystać i stworzyć z leśnego miasta atrakcję turystyczną.

Ostatnią z determinant jest **dostępność przestrzeni wolnej**, nie zawłaszczonej. Przestrzeń taka istnieje w Bornem i w jego okolicy. W centrum miasta znajduje się wolny obszar po byłych garażach czołgowych, podobne miejsca znajdują się na obrzeżach miasta, głównie w pobliżu boczny koleje. Przestrzeń tę można wykorzystać w rozmaity sposób i jedynie od pomysłowości decydentów i finansów miejskich zależy czy wolna przestrzeń zostanie dobrze zagospodarowana.

Koncepcja ładów przestrzennych

Wytworzoną przestrzeń miejską można analizować w rozmaity sposób. W naszej pracy skorzystamy z koncepcji pięciu ładów: urbanistyczno-architektonicznego, funkcjonalnego, estetycznego, społecznego i ekologicznego, która często jest wykorzystywana w pracach z dziedziny socjologii miasta.²

“Ład urbanistyczno-architektoniczny jest związany z kompozycyjną zawartością osiedla, (...) jego czytelnością i logiką, ułożeniem domów, ich kształtem i wielkością, usytuowaniem terenów zielonych, obiektów małej architektury, przebiegiem dróg i ścieżek.”³ Ramę przestrzenną Bornego Sulinowa tworzy trójkąt trzech ulic: Niepodległości, Wojska Polskiego i Orła Białego wewnątrz którego leży większość budynków w mieście, chociaż bardzo atrakcyjne tereny mieszczą się też po bokach ulicy Chrobrego, która

² Zob. Koncepcja ładów [w:] A. Bartoszek, L.A. Gruszczyński, M.S. Szczepański, *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości*, Katowice 1997, s. 15-16.

³ Tamże, s. 15.

jest odgałęzieniem Niepodległości sięgającym w głąb części ponemieckiej. Właśnie ten rejon można uznać za centrum miasta, a aleję Niepodległości za główną arterię komunikacyjną. To tutaj mieszczą się instytucje miejskie: Urząd Miasta i Gminy, Policja, Poczta, Nadleśnictwo i Kościół, a także większość sklepów i punktów gastronomicznych z Centrum Handlowo Gastronomicznym "Zodiak" i bistro "Kometą" na czele. Z tego powodu tutaj właśnie koncentruje się codzienne życie mieszkańców miasta. Biorąc pod uwagę rozwój Bornego duże znaczenie mogą mieć w przyszłości tereny w okolicy bocznic kolejowej i ulicy Orła Białego, które aktualnie są zdewastowane, ale znakomicie nadają się na rozwój drobnego przemysłu. Borne jest więc miastem zwartym przestrzennie, a trójkąt trzech głównych ulic sprawia, że trudno się w nim zgubić, chociaż mniejsze uliczki wewnątrz tego układu mają często półkolisty przebieg, co czasami utrudnia orientację.

Przestrzeń architektoniczną Bornego można podzielić na tę powstałą w okresie niemieckim, i tą która została wytworzona przez Rosjan. Obiekty ponemieckie znajdują się głównie w północno-wschodniej części miasta. Są to z reguły piętrowe koszarowce, które po wyremontowaniu stają się atrakcyjnymi miejscami zamieszkania. Ich atrakcyjność wzmacnia fakt, że położone są w najbardziej zielonej części miasta, co sprawia, że zamieszkiwanie tam staje się ciągłym przebywaniem w lesie. Budynki poradzieckie nie są już tak atrakcyjne, chociaż ich aktualny wygląd jest i tak dużo lepszy niż wielu budynków powstałych w tym samym okresie znajdujących się w innych miastach. Na szczęście najwyższe z bornosulinowskich budynków mają cztery kondygnacje, co powoduje, że miasto nie przytłacza wielkością zabudowy. Niestety wiele jest jeszcze w Bornem budynków zdewastowanych wymagających kompletnego remontu, co psuje ogólny wizerunek miasta.

Borne Sulinowo jest bardzo ubogie pod względem elementów małej architektury. Brakuje atrakcyjnych placów zabaw dla dzieci, uporządkowanych terenów zielonych i skwerów. Brak tych pierwszych jest szczególnie dotkliwy dla dużej liczby młodych bornosulinowian. Nie ma też obiektów symbolicznych charakterystycznych dla innych miast, jak choćby małej architektury sakralnej, pomników. Brak elementów sakralnych nie może dziwić, natomiast brak elementów symbolicznych z minionej epoki, bądź też powstałych już teraz, powoduje pewną pustkę w przestrzeni miasta.

Szczególnie dziwi nas brak podkreślenia specyficznej historii, dzięki której miasto zyskałoby na swym wizerunku. Zachęcałoby to także do odwiedzenia Bornego przez większą liczbę turystów.

“Ład funkcjonalny wiąże się z walorami użytkowymi mieszkania i osiedla, z nasyceniem w punkty usługowe, sklepy, kluby, kawiarnie, ośrodki zdrowia, żłobki przedszkola, place zabaw dla dzieci, szkoły.”⁴ Infrastruktura społeczna miasta liczącego niecałe 3000 mieszkańców nie może być szczególnie rozwinięta. Kilka dobrze zaopatrzonych sklepów spożywczych, barów, restauracji i różnych drobnych zakładów usługowych (na przykład fotograficzny, szewski, optyczny) zapewniają mieszkańcom dostęp do wystarczającego asortymentu dóbr. Po bardziej wyszukane artykuły mieszkańcy udają się do odległych o 20 kilometrów Szczecinka lub Czaplinka. Zwłaszcza to pierwsze miasto spełnia rolę zaplecza handlowo-usługowego dla Bornego Sulinowa. Rola Szczecinka wzrośnie jeszcze po reformie administracyjnej kraju i utworzeniu tam starostwa.

Niewystarczająca w stosunku do potrzeb jest oferta oświatowa Bornego. Niewyremontowana do końca Szkoła Podstawowa i Przedszkole nie zaspakajają potrzeb mieszkańców, szczególnie, że w populacji Bornego duży odsetek stanowią dzieci (w 1997 roku obywatele Bornego Sulinowa poniżej 7 roku życia było 460, a pomiędzy 7 a 15 rokiem życia 359)⁵. Oferta szkolna powinna zostać uzupełniona o szkołę średnią, której brak jest sporym problemem dla młodych mieszkańców Bornego.

Borne Sulinowo spełnia także funkcje administracyjno-gospodarcze, gdyż mieści się tu siedziba miasta i gminy. Otwarcie miasta spowodowało przeniesienie urzędów administracyjnych z Silnowa do Bornego, a obecny budynek Urzędu Miasta i Gminy jest jednym z najbardziej reprezentacyjnych budynków nowego miasta. W pejzaż Bornego wpisało się też kilka zakładów przemysłowych i Inkubator Przedsiębiorczości mający być pomocą w organizowaniu własnych przedsięwzięć gospodarczych.

“Ład estetyczny jest urodą miejsca i przestrzeni i zależy od szaty informacyjnej, czystości i schludności, barwności, symboliki ułatwiającej

⁴ Tamże, s. 15.

⁵ Dane Urzędu Miasta i Gminy w Bornem Sulinowie.

orientację i sprawne poruszanie.”⁶ Borne pod względem estetycznym jest miastem bardzo specyficznym. Pięknie wykończone budynki sąsiadują z ruinami szpecącymi miasto. Trudno jednoznacznie określić czy Borne jest miastem ładnym czy też brzydkim. Niewątpliwie jest miastem zielonym i dobrze oznakowanym: na każdym skrzyżowaniu są tabliczki z nazwami ulic, przy alei Niepodległości są tablice z planem miasta. Takie szczegóły dobrze świadczą o gospodarzach miasta. Szkoda jednak, że do tak dobrego oznakowania nie dodano informacji historycznych mówiących na przykład o dawnym przeznaczeniu budynków, czy z dawnymi nazwami ulic, które zresztą na nie odremontowanych budynkach są jeszcze czasami widoczne.

W przypadku Bornego z ładem estetycznym wiąże się „ład ekologiczny odnoszący się do wartości środowiska naturalnego.”⁷ Nazwanie Bornego leśnym miastem jest adekwatne do rzeczywistości, a właściwie można je też określić miastem w lesie. Stwarza to niespotykaną w innych miastach możliwość wyjścia prosto z domu do lasu, który otacza większość budynków. Dodatkową atrakcją jest czyste jezioro Pile, którego wody oblewają miasto. Borne jest miastem cichym - czasem ciszę w leśnym mieście przerywa tylko stuk dzięcioła. Taki spokój spowodowany jest też tym, że nie przebiegają przez Borne główne szlaki komunikacyjne regionu - stąd niewiele pojazdów porusza się nawet głównymi ulicami miasta. Idylliczny obraz tej zielonej krainy zakłócają jedynie plotki o ewentualnych zanieczyszczeniach pozostawionych przez armię radziecką. Pomimo ekspertyz mówiących o braku jakichkolwiek zagrożeń niektórzy mieszkańcy wspominają o niepewności związanej z możliwością odkrycia jakichś odpadów.

Sama przestrzeń miasta nie funkcjonuje bez ludzi, którzy ją wypełniają i kreują. Stąd bardzo ważny jest **ład społeczny**, który “oparty jest na sieci stosunków społecznych i wyraża się najpełniej w więziach sąsiedzkich lub ich braku, poziomie zażyłości i identyfikacji z miejscem i przestrzenią miasta, w ocenie jego stanu bezpieczeństwa.”⁸ Wydaje nam się, że ład ten ma kolosalne znaczenie w nowo zasiedlanym mieście jakim jest Borne Sulinowo. To właśnie tutaj przyjeżdżali ludzie, którzy zdecydowali się na zupełną zmianę swego dotychczasowego życia. Znaleźli się oni w nowych warunkach, musieli

⁶ Tamże, s. 15.

⁷ Tamże, s. 16.

⁸ Tamże, s. 15-16.

kształtować od nowa więzi społeczne. Hipotetycznie możemy stwierdzić, że szczególne znaczenie musiały mieć w Bornem stosunki sąsiedzkie, które mogły być pomocne w organizacji życia w mieście. Zwyczajne czynności jak pomoc w remoncie mieszkania, spotkania towarzyskie, czy wspólne wyjścia na ryby kształtowały nową społeczność miejską. Aktualnie miasto liczy już prawie 3000 mieszkańców, którzy połączyli swe losy z losem miasta.

Przestrzeń czy miejsce?

Można się zastanowić czy przestrzeń Bornego stała się dla jego mieszkańców miejscem w Yi Fu Tuan'owskim znaczeniu. Ten amerykański geograf przedstawia opozycję: przestrzeni i miejsca. "Miejsce to bezpieczeństwo, przestrzeń to wolność: przywiązani jesteśmy do pierwszego i tęsknimy za drugim. Nie ma lepszego miejsca niż dom. Co to jest nasz dom? To jest dom rodzinny, stare sąsiedztwo, miasto rodzinne, własny kraj."⁹ Czy nowy bornosulinowski dom jest już miejscem dla jego mieszkańców? Dla niektórych na pewno tak. Znaleźli oni w Bornem sposób na życie, zadomowili się w nim i kreują jego wizerunek. Spotkali tu ludzi o podobnych, codziennych problemach. Skala przeżyć, które ich spotkały i tempo koniecznych, w nowych warunkach, działań spowodowały, że w wielu przypadkach więzi międzyludzkie powstały tu o wiele szybciej niż w "normalnych" warunkach. Dlatego też w wielu przypadkach Borne Sulinowo stało się nowym Yi Fu Tuan'owskim miejscem dla mieszkańców miasta.

Oczywiście nie wszyscy w ten sposób odbierają swe miejsce zamieszkania. Niektórzy nadal umiejscawiają swoją lokalną ojczyznę, swoje miejsce, w krainie dzieciństwa bądź młodości, a Borne stało się dla nich tylko przygodą, nie zawsze dobrze wspominaną. Świadczy o tym duża ilość osób, które przyjechały do Bornego jako jedne z pierwszych, ale już z miasta wyjechały. Być może Borne nie stało się dla nich "zorganizowanym systemem znaczeń"¹⁰, który powinien charakteryzować miejsce. Często trudno się przyzwyczaić do zdewastowanych domów, sennej atmosfery Bornego. To, co dla niektórych stało się atutem miasta dla innych jego podstawową wadą.

⁹ Yi Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987, s. 13.

¹⁰ Tamże, s. 224.

Przestrzeń znacząca Bornego Sulinowa

Borne Sulinowo jest miastem, w którym właściwie cała jego przestrzeń jest znacząca. W mieście kilkakrotnie zaszedł proces nadawania znaczeń. Po raz pierwszy w chwili budowania koszar w połowie lat trzydziestych, kiedy to Borne było pomyślane jako duża baza wojskowa dla jednostek artyleryjskich i pancernych. Po raz drugi naznaczenie przestrzeni dokonało się pod koniec lat czterdziestych, gdy zadomowili się tu Rosjanie. Przestrzeń miasta nie zmieniła jednak swego charakteru. W zasadzie zmienił się jedynie podmiot naznaczania. Po raz kolejny przestrzeń Bornego została naznaczona w momencie przekształcenia go w miasto cywilne. Sformalizowaniem tego naznaczenia stała się strategia zagospodarowania Bornego Sulinowa.

Naznaczanie przestrzeni może być pierwotne, jeśli jest konsekwencją aktu kreacyjnego (w tym przypadku powstania miasta wojskowego Groß Born). Naznaczenie determinuje kształt i charakter przestrzeni której dotyczy. Wtórne naznaczenie przestrzeni następuje wtedy, gdy z różnych powodów dokonuje się redefinicji znaczeń całości określonej przestrzeni bądź też poszczególnych jej elementów. Skutkiem wtórnego naznaczania przestrzeni jest zmiana jej charakteru.¹¹

Konsekwencją pierwotnego naznaczania przestrzeni Bornego Sulinowa był jego militarny charakter wykorzystywany przez organizację totalną. Mieszkańcami byli żołnierze i oficerowie różnych jednostek Wehrmachtu szkolonych do działań bojowych w planowanej wojnie. Symboliczny wymiar przestrzeni Bornego został odgórnie nadany wraz z jego formą. Dalsze mniej istotne elementy tej sfery znaczeń były z pewnością nadawane przez żołnierzy, którzy tam przebywali. Nie znamy tych znaczeń z powodu braku danych historycznych (pamiętników, listów itp.). Przypuszczalnie sfera ta była zmienna i raczej nietrwała, gdyż, jak można mniemać, żołnierze niemieccy (mieszkańcy) przebywali w Bornem raczej krótko - tkanka społeczna miasta wojskowego Groß Born podlegała stałej wymianie. Jeśli tak było, że jedni przyjeżdżali, a inni wyjeżdżali to także znaczenia w tej określonej przestrzeni ulegały zmianom.

¹¹ B. Jałowiecki, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988, s. 16-17.

Po upadku hitlerowskich Niemiec militarna osada Borne Sulinowo zmieniła gospodarza. Baza wojskowa wraz z pobliskim poligonem została przejęta przez Armię Czerwoną. Charakter miasta, jak pisaliśmy wyżej, w zasadzie się nie zmienił. Obiekt użytkowany był w podobny sposób. Borne Sulinowo pozostało zamkniętym miastem wojskowym, to znaczy, że symboliczny wymiar przestrzeni, który go dotyczył w dużym stopniu zależał od dyspozycji przełożonych armijnych. Podobnie jeśli chodzi o tę sferę znaczeń, która pochodzi od samych mieszkańców, czyli żołnierzy. Nadal obecny był element wymienny tkanki społecznej, choć można przypuszczać, że tym razem większa część mieszkańców miasta była z nim związana na dłużej, ponieważ Borne było stacjonarną bazą wojsk radzieckich na terenie obcego kraju. Nie było, jak poprzednio, ośrodkiem szkoleniowym, co zmusza do częstych migracji. Nowy właściciel skorzystał z pierwotnego naznaczenia przestrzeni. W tym okresie nastąpiła - naszym zdaniem - jedynie częściowo wtórna redefinicja przestrzeni. Dotyczy ona faktu zupełnej zmiany podmiotu definicji, a zwłaszcza jego uwarunkowań ideologicznych. Jako przykłady można wymienić pomniki i symbole ideologii bolszewickiej, które wyraźnie obecne były w mieście (pomnik Lenina, czerwone gwiazdy na bramach itp.).

W pełni przestrzeń została wtórnie naznaczona w chwili otwarcia miasta dla ludności cywilnej. Owo wtórne naznaczenie przestrzeni charakteryzuje się tym, że zmieniła się tkanka społeczna Bornego (a w zasadzie zaczęła dopiero powstawać, tworzyć się z nowych przybyszów). Całkowicie zmieniła się koncepcja zagospodarowania miejscowości. Budynki koszarowe, które składają się na architektoniczną tkanę Bornego, zaczęły być postrzegane jako potencjalne bloki mieszkaniowe. Wiele budynków po wyjeździe Rosjan uległo zniszczeniu i do teraz oczekuje na remont. Cały kompleks miejski, w stu procentach odziedziczony po wojskowych poprzednikach zaczął być postrzegany jako przyszłe (a potem już obecne) osiedle mieszkaniowe. Pamięć o przeszłości miasta, tak niecodziennej i atrakcyjnej ze względu na ciekawostki i zagadki historyczne, usunęła się na plan dalszy. Mieszkańcy raczej nie myślą o tym, że postanowili spędzić życie w byłej bazie wojskowej, w której szkolił swych żołnierzy pułkownik Guderian, generał Rommel oraz gdzie stacjonował generał Dubynin. Przeszłość miasta rzadko jest łączona z innymi walorami

turystycznymi takimi jak lasy i jezioro. Koncepcja Bornego jako miasta-muzeum, które swą formą architektoniczną mogłoby przyciągać turystów została odsunięta przez władze samorządowe. Świadczy o tym likwidacja zaczątków muzeum historii miasta, czy też brak zainteresowania symboliką przeszłości (pomniki, czołgi na postumentach, rosyjskie nazwy ulic, jak również zaniedbanie tak atrakcyjnych budynków jak Dom Oficera, Dom Podoficera, willa Guderiana).

To naznaczenie przestrzeni, które nastąpiło w początkach lat dziewięćdziesiątych i następuje nadal, jest pełnym przewartościowaniem przestrzeni Bornego Sulinowa. Z dawnego układu znaczeń nie pozostało nic poza tym, że mieszkańcy wiedzą, iż zanim się tu osiedlili miasto stanowiło radziecką bazę wojskową oraz co za tym idzie tworzą i powielają mity związane z miejscem.

W systemach znaczeń nadawanym przestrzeni szczególne miejsce mają cmentarze. Bohdan Jałowiecki pisze, że "W każdym osiedlu ludzkim od zawsze miejscem najbardziej nasyconym znaczeniami był cmentarz. Zmarli spoczywali w pobliżu żywych, w miejscu niemal centralnym, często odwiedzanym, a przynajmniej niemal codziennie mijanym. Sąsiedztwo to było symbolem ciągłości i trwania danej społeczności, miało ważne znaczenie psychologiczne i wychowawcze dla wchodzących w życie pokoleń. W nowych wielkich zespołach mieszkaniowych (...) nie ma cmentarzy"¹². To zdanie dotyczy także Bornego Sulinowa. Paradoksalnie w tym niewielkim mieście są trzy cmentarze: wojskowy z ofiarami II wojny światowej, radziecki, na którym spoczywają żołnierze i cywile (wśród nich dużo dzieci) zmarli w latach 1945-1992 oraz nowy cmentarz komunalny z kilkoma grobami. Wszystkie one znajdują się poza miastem w niewielkiej odległości od siebie. Odległość ta jest jednak na tyle znaczna, że na cmentarze wojskowe zaglądamy jedynie turyści, a komunalny nie jest odwiedzany prawie wcale - znajduje się tu dopiero kilka grobów. Turystów na cmentarz radziecki wabi niezwykła mogiła Iwana Poddubnego - wyciągnięta ręka z pepeszą. Jest ona świetnie widoczna z drogi ze Szczecinka stanowiąc oznakę zbliżania się do leśnego miasta.

¹² B. Jałowiecki, *Przestrzeń znacząca*, [w:] *Przestrzeń...*, s. 36.

Przestrzeń mityczna

W wielu społecznościach ważną rolę w organizowaniu przestrzeni pełnią mity. Yi Fu Tuan pisze, że “można wyróżnić dwa zasadnicze rodzaje przestrzeni mitycznej. W jednym przestrzeń mityczna jest mglistym obszarem niedostatecznej wiedzy, otaczającym coś znanego empirycznie; jest ramą przestrzeni pragmatycznej. W drugim jest przestrzennym składnikiem światopoglądu, koncepcją lokalizacji wartości, w której obrębie ludzie prowadzą swoje zwykłe działania”¹³. W Bornem mamy do czynienia z pierwszym rodzajem przestrzeni mitycznej.

W miejscach strategicznych z wojskowego punktu widzenia bardzo często część wyposażenia militarnego chowano pod ziemię. Takie instalacje istnieją na przykład w Wünsdorfie - bliźniaczym mieście Bornego, które znajduje się 30 kilometrów na południe od Berlina - i są one tam atrakcją turystyczną. W leśnym mieście podobno także są takie korytarze. Ma się w nich mieścić między innymi kolejka wąskotorowa. Podobno są ludzie, którzy podczas remontu Domu Podoficera widzieli wagoniki w podziemiach tego budynku. Były także wykonywane ekspertyzy, które wykazały dziwną twardą warstwę (najprawdopodobniej betonu) pod ziemią. Oficjalnie jednak nie natknięto się na fragmenty podziemnych korytarzy, do których, jak mówią ludzie prowadzi kilka wejść, z których jedno ukryte jest gdzieś w okolicznych lasach, inne w Domu Oficera, a jeszcze inne we wspomnianym Domu Podoficera. Być może pod ulicami Bornego istnieje sieć podziemnych korytarzy kryjących wiele tajemnic. Na razie jednak nic nie wskazuje na szybkie rozwiązanie zagadki podziemnego miasta pod miastem, a opowieści o nim są tematem rozmów mieszkańców i turystów.

Dom Oficera jest najbardziej zagadkowym budynkiem w mieście. Ma znajdować się w nim nie tylko zejście do podziemi, ale także istnieją opowieści o wydarzeniach, które się w nim rozgrywały. Podobno w Domu Oficera odbywały się bankiety z udziałem najwyższych przedstawicieli władzy. Miał gościć tu między innymi Breżniew. O tym, że wielkie spotkania mogły się w Domu Oficera odbywać świadczy duża sala bankietowa mieszcząca około

¹³ Yi Fu Tuan, *Przestrzeń i miejsce...*, s. 114.

500 osób. W tej chwili jest ona zniszczona, a dwa z sześciu ogromnych żyrandoli znajdują się w bornosulinowskim kościele.

W Bornem na każdym kroku można natknąć się na niezwykle budynki, przedmioty bądź usłyszeć niezwykle historie. W dniach naszego pobytu w mieście jeden z kolegów natknął się na wrak tramwaju wyprodukowanego w Bremie w 1932 roku. Nikt nie wiedział skąd w Bornem wziął się stary tramwaj. Najprawdopodobniej mógł służyć jako cel na poligonie artyleryjskim. Może jednak jeździł w podziemnych korytarzach pod miastem?

Uwagi końcowe

Rozważania powyższe są jedynie próbą socjologicznego opisu niezwyklej przestrzeni Bornego Sulinowa. Nasze opinie o przestrzeni należy skonfrontować ze zdaniem mieszkańców leśnego miasta, którzy są aktorami odgrywającymi swe codzienne i odświeżone role na scenie, jaką jest przestrzeń Bornego Sulinowa. To oni teraz ją użytkują, kreują, nadają jej nowe znaczenia. Jest to proces ciągły, a my staraliśmy się uchwycić go w dniach naszej obecności w Bornem i zrekonstruować jego, jakże fascynującą, historię.

Na zakończenie warto zaznaczyć, że po pięciu latach swego cywilnego istnienia, Borne Sulinowo zorganizowane jest jak większość polskich miast. Funkcjonują tu niezbędne instytucje, zarówno administracyjne jak i usługowe. Mieszkańcy mogą większość swych spraw załatwić w mieście korzystając zarazem z różnych form rozrywki oferowanej przez miejscowy Dom Kultury. Wprawdzie w niektórych częściach miasta znajdują się jeszcze zdewastowane budynki, ale zdaniem burmistrza zaległości w ich remoncie zostaną szybko nadrobione. W ciągu najbliższych kilku lat Borne Sulinowo ma szansę stać się jednym z najbardziej atrakcyjnych miejsc w północnej Polsce. Historia, warunki naturalne i społeczność miejska są atutami sprzyjającymi wykorzystaniu takiej szansy.

1. Policja
2. Urząd Miasta i Gminy
3. Centrum Handlowo-Gastronomiczne "Zodiak"
4. Bistro "Kometą"
5. Poczta
6. Kościół
7. Dom Oficera
8. Dom Podoficera
9. Willa Guderiana
10. Willa Dubynina
11. Inkubator Przedsiębiorczości
12. Cementarze

